

Milena Kirova

(Bulgaria, Sofia University St. Kliment Ohridski)

Ivan Vazov and the Beginnings of Modern Bulgarian Literature

Abstract: Although he began publishing poetry before the Liberation, Ivan Vazov became a leading and popular writer only in post-Liberation years: particularly, from the early 1880s onwards. This was the moment when the foundations of modern Bulgarian literature were laid: almost all genres and thematic directions that would develop over the next 40 years had some model, initial example or impetus in Vazov's work. This special, inimitable „intuition“ turned this productive writer, undulant in the artistic qualities of his works as he was, into the Patriarch of Bulgarian literature. In an attempt to understand this intuition, my work defines and traces the most typical cases in which Vazov shaped the unshaped, rendered voice to the unspoken and alarmed about problems that were to become evident in public life and in Bulgarian literature.

Keywords: Bulgarian literature, Ivan Vazov, modern literature

Милена Кирова

(България, Софийски университет „Св. Кл. Охридски“)

Иван Вазов и началата на модерната българска литература

Понякога, докато преподавам българска литература от Освобождението до Първата световна война, прекъсвам лекцията, за да попитам студентите: А знаете ли кой пръв е написал творба в този жанр или кой пръв критикува социалната действителност след Освобождението, или друг подобен въпрос, който съдържа представата за пръв. Допреди десет години все се намираше някой да отговори, после студентите започнаха да гадаят, но напоследък просто мълчат. И тогава въведох нова тактика. Още на втората лекция ги предупреждавам: до края на този семестър, винаги щом попитам „кой пръв?“, ще ми отговорят „Вазов“. Това, разбира се, не е точният начин да възпиташ един професионален литератор, но твърде точно отразява популярната употреба на името на този забележителен автор в историята на българската литература.

Първенството на Вазов в изграждането на модерната българска литература е клише. Поне от времето на д-р Кръстев, който, в един от най-злостните текстове, посветени на него, твърди:

Иван Вазов е първият български писател след Освобождението, който [...] създаде в миниатюр цяла една литература [...] лека-полека обгърна всички литературни видове (Кръстев/D-r Krastev 1988: 37).

Когато Вазов умира, това твърдение се превръща в аксиома; буквално на другия ден Гео Милев извиква в публичното пространство:

Преди Иван Вазов нямаше българска литература.

И по-нататък:

Нему България дължи своята култура (Гео Милев/Geo Milev 1988: 177-178).

Навярно вече забелязахте с каква лекота младият поет смесва понятията *литература* и *култура*. Това показва, че поне до края на Първата световна война са останали актуални онези нагласи, специфични за европейския XIX век, според които модерната култура е преди всичко литература, макар и в най-широк смисъл, включвайки философските съчинения, фолклорните текстове в авторска преработка – както при братя Грим, историографията, която се пише с литературен размах на въображението, публицистиката и т.н. С цялото си творчество и не по-малко със своята обществена дейност, включително като политик, Вазов изразява и дори възплъщава тези нагласи. Но когато – на 23 септември 1921 г. – Гео Милев ги преекспонира в своите публични думи, той вече усеща, че смъртта на Вазов бележи края на тази епоха.

Ние обаче ще се върнем назад, за да видим как младият Вазов е поставил нейното начало в България. На 31-годишна възраст той става председател и на практика основател на Пловдивското научно-книжовно дружество, сам редактира неговото списание, озаглавено „Наука“, което ще бъде признато за „първото сериозно научно-литературно списание след Освобождението“ (вж. Цанева/Tsaneva 2012: 108). Загребвайки цялата световна наука в едно списание с преобладаващо литературен характер, Вазов строи културна действителност върху основата на нейната изразимост чрез словото. „Записките“ на Захари Стоянов например се появяват в раздел „По науката и социологията“. Днес може да ни се стори, че този подход е опростявал потребността от научна култура в следосвобожденска България. Тогава обаче Вазов бил критикуван, че публикува материали, предназначени „за малкото наши и образовани хора“ (Цанева/Tsaneva 2012: 107). Той обаче е с крачка напред, защитавайки модерността на европейската наука, която „така много се е разклонила и омноговидила“, че е невъзможно да бъде представена в едно списание; нужни са книги. И тъй като книги няма, Вазов и Константин Величков създават прословутата „Българска христоматия“ – изключителен пример за това, как литературата и всички хуманитарни науки могат да работят в предмодерен синтез, за да положат основите на модерното научно съзнание в българската държава.

Няма да продължавам в тази посока, а ще се върна към „първенството“ на Вазов. То е толкова безпроблемно клише, че реших да поставя на изпитание неговата правдивост. Целта ми в началото беше проста и някак възможна: да събера на едно място, без претенция за откривателство, всички случаи, в които българската литературна история е потвърдила основополагащия принос на едно произведение или на група произведения из творчеството на Вазов. Приключвайки с грубата чернова на този проект, осъзнах, че той прилича на рекламен каталог, издаден от голяма търговска верига. Можех, разбира се, да подкрепя всяко твърдение с примери и цитати, само че тогава щеше да стане книга, а не статия. Затова избрах да извадя само няколко от дългата върволица с примери и чрез тях да потърся някакви обобщения.

Преди да пристъпя към примерите обаче, искам да направя една уговорка, едно предварително уточнение. Нерядко, наричайки Вазов „първ“, литературните историци говорят с някаква доза метафорично преувеличение. Взирането в „малките автори“ и „дребните факти“ никога не е било приоритет на нашата литературна история и се практикува с повече видимост едва напоследък. То обаче е способно да коригира „големите“ и ефектни твърдения. Даже студентите знаят, че Вазов е автор на първия български роман. Романи обаче е имало и преди да се появи „Под игото“, например „Жертви на предразсъдъка“ от Ангел П. Горанов (1885) или историческия роман „Борба за самостоятелност“ от Добри Ганчев (1888). Да не говорим за „Христо Ботев“ от Захари Стоянов, типичен биографичен роман по законите на онази епоха (1888).

Подобно стои въпросът и с „Неотдавна“ – творба, наричана малко гръмко по-вест, чествана като начало на следосвобожденската мемоарна вълна. Освен че спомени

се събират и пишат още преди Освобождението, включително в далечния и тъмен Диарбекир, „Неотдавна“ има и свои предходници вътре в България, като „Диарбекирски дневник“ на Тоне Крайчов (1880) и „Десетдневното царуване“ на Атанас Шопов (1881). Така че Вазов е пръв, но не винаги в буквалния смисъл на думата, а само в осветената част на публичното пространство. Митологичната аура в по-късно време също работи така, че да се осветят тъкмо местата на неговата изява. Това повдига важния въпрос за първенството на културните факти във всяка епоха.

Кога един автор или едно произведение стават „първи“? Когато са буквално такива или когато са разпознати като такива? Кой определя първенството на едно явление, на един процес: историята (ако приемем, че историята е способна да назовава точно реалните факти) или литературата, която им осигурява словесна легитимация в разказ? Що се отнася до литературната история, тя винаги е била в плен на това напрежение, решавано по различни начини в различни епохи. Настоящият интерес към „малките автори“ и „дребните факти“ показва силна тенденция към обективизъм и фактологична убедителност на интерпретацията – може би точно заради оголения контраст между представите за наука (все по-малко литература) и безграничното, безконтролно бърбене в публичното пространство.

Вазов „създаде цяла литература в миниатюр ... лека-полека обгърна всички поважни литературни видове“, казва първият ни професионален критик. „Нямахме нищо, трябваше всичко“, ще каже самият Вазов. Архитектурният характер на неговите усилия се вижда най-ясно в строежа на жанровата система. Ако си спомним за френския философ Гастон Башлар и неговото твърдение, че всяка къща е реплика на устройството, наречено космос, Вазов строи тъкмо космоса на българската литература, при това с онази характерна за него отдаденост, с която строи къщи в местата, в които живее. За нуждите на първото литературно-научно списание и малко по-късно на първото чисто литературно списание „Зора“ той създава първата повест, първия пътепис, първия разказ... За нуждите на публичния културен живот се появява първата драматизация на стихотворен текст: „Загорка“ става „Руска“ през 1885 г.; заедно с Константин Величков създават първата колективно написана пиеса „Господин Мортагон“. Щом говорим за театър, трябва да споменем и това, че Вазов пръв и настоятелно пледира за основаването на държавно финансирана театрална труппа още в началото на 80-те години. Деветте поеми, които създава в периода 1879-1891 – от „Видул“ до „Тръносливката“ – стъпват на възрожденска традиция, но реализират на практика всички варианти, възможни в лирико-епическия синтез, специфичен за жанра поема, поне до края на Първата световна война (а може би дори по-нататък, защото открих, че се е появило определението „първата фентъзи поема“ за „В царството на самодивите“). „Моята съседка Гмитра“ е първата хумористична поема, а „Кихавицата на Саллюста“ – първата алегорично-сатирична поема, както и първата поетическа мистификация – поне доколкото на мен е известно. Българският разказ става кратък тъкмо в лабораторията на пътя, изминат от Вазов между 1882 (разтегнатия „Хаджи Ахил“) и 1885 (христоматийно прибраният „Стоенчо из Ветрен“, по-известен с по-късното си заглавие „Иде ли?“). „Един кът от Стара планина“ (1882) е не просто първият самостоятелен пътепис, той задава образа, полага печелившата формула, в която целият жанр ще се практикува и ще бъде популярен в българската литература, поне половин век напред.

Скъсявайки редицата на възможните примери, ще завърша с един, който рядко се споменава. Вазов изглежда основател на българската научна фантастика с разказа „Последният ден на XX век“, публикуван на 30 декември 1899 и преработен в началото на 1912 година. Текстът е обсъждан като научна фантастика, защото представя технически изобретения като фоноскоп, флигтвег (на български мускулолет), зъбчата желез-

ница и високоскоростни транспортни средства. Компетентната проверка обаче показва, че всички те са съществували – като действителност или като патентован проект – до края на XIX век; остава ни само определението *социална фантастика*, опряно на визии като руския Цариград, българската флота в Кавала или световния туристически център наврѣх Копитото (срв. по-подробно Алексиев 2020). Да кажем, че Вазов е слаб фантаст, просто няма да бъде точно. Защото Вазов изобщо не е фантаст. Той е мечтател, способен да насели мъглявото бъдеще с конкретни фигури и прояви на своя национален идеал.

Списъкът с основополагащи жестове продължава извън архитектуриката на жанровата система. Още първата следосвобожденска стихосбирка на Вазов, „Гусла“ (1881) чертае линията на социалния критицизъм в българската литература. Част от тези стихотворения са написани в Берковица, т.е. в продължение на по-малко от две години, след като българската държава става действителност. Още преди да бъде запомнена от предговора към първия том на „Записките“, концептуалната опозиция вчера-днес, решена в романтически-носталгичен план, вече е намерила израз и в поезията, и в публицистиката на Вазов. Разказът „Нов свят и нови люде“, по-известен като „Кандидат за хамама“, е първият образец на депутатската тема в българската литература. Образът на поета „именно като поет, с неговата психология и съдба“, за пръв път „се обособява така определено и ярко“ в поемата „В царството на самодивите“ (Цанева/Tsaneva 2012: 234, 480). Дори първата художествена книга с илюстрации се появява вследствие на замисъла, усилията и безкомпромисната вискателност на нейния автор Иван Вазов.

Ще прекъсна списъка на успеха, за да припомня едно друго и безспорно клише: Вазов е нашият пръв професионален писател, но пак с уточнение за неговата валидност. Вазов не е „професионален писател“ в точния смисъл на това понятие: човек, който се издържа само с писателски труд. Не са толкова важни дребните административни позиции, които заема до своята 30-годишна възраст. Но Вазов е политик през оставащите 41 години – с ясно изразена принадлежност към консервативната Народна партия на Иван Евстратиев Гешов. Той е сред нейните основатели, народни представители и емблематични лица. Стига до постове председател на Областното събрание и подпредседател на постоянния комитет (изпълнителен орган, равностоеен на правителство) в Източна Румелия, при това в очевидно нарушение на нейния Органически устав, тъй като няма висше образование. Веднага след възобновяването на Народната партия (1894) става депутат в Осмото (това са онези избори, които печели шайката на бай Ганьо според Алеко Константинов) и после в Деветото ОНС; министър през 1897-1899 г., общински съветник в София в началото на новия век; депутат в Петото ВНС през 1911 година. Противно на фактите, никога не сме мислили за Вазов като за политик или поне като за политик-писател. Митологичната логика има свои закони, сред които тъкмо реализмът няма определяща роля. Много по-важно е това, че искаме Патриарха на българската литература да бъде само писател. Вярно е, иска го и самият Вазов.

Трябва да се чувстваш професионален писател, за да се изправиш срещу настоячивата и дълготрайна традиция да се преработват свободно чужди текстове за нуждите на българския театрален живот. Вазов въвежда практиката на авторската драматизация – най-напред с „Руска“, после с „Хъшове“ и т.н.¹ Той заявява литературния текст като неприкосновена частна собственост и се бори за своята собственост при условие, че първият Закон за авторското право се приема в България едва през 1921 година.

---

¹ Иван Радев посочва тази практика като дисонанс в общата тенденция да се драматизират чужди произведения в края на XIX век: „Единствено случаят „Немили-недраги“ – „Хъшове“ има в основата си лична авторска воля и практически усилия. Останалите са резултат от чужда намеса и готовност за преработка, от усложнена представа за авторство и авторски права, от неизяснени мотиви и пътища на реализацията си“.

Борбата му трае с десетилетия и трасира границата между две епохи, между два типа съзнание на българската интелигенция. Бихме могли да я означим като конфликт между предмодерната представа за народен поет и модерната идентичност на държавно легитимирания Народен поет. Ще тръгна от самото начало.

Стихотворението „Радецки“, второто поред, посветено на Ботев, е написано в ранното лято на 1876 година; с него завършва първият вариант на стихосбирката „Пряпорец и гусла“. То бързо напуска границите на емигрантската общност и достига България вече във вид на песен. Четири години след Освобождението един софийски книжар, някой си Павле Лютов, препечатва цялата стихосбирка под заглавие „Народна и стара песнопойка“. Липсвало му едно стихотворение, защото листът бил скъсан, но бързо решил проблема, като добавил друго стихотворение, „Христо Ботев“, от анонимен автор, публикувано по страниците на в. Нова България. Така през 1882 г. Вазов се оказва жертва на своята популярност и бива експроприиран като народен поет в традиционния смисъл. Впрочем така са започнали да го наричат още от 1881 г. някои пловдивски вестници (като в. Марица и в. Съединение), влагайки във фразата едно междинно значение: „популярен поет“, или „поет за народа“ (срв. Михайлов/Mihaylov 2016: 42-45).

Вазов обаче страни от такъв вид народност, не го блазни подобно присъствие в народната памет. За него то е синоним на овехтели и демодирани нрави, които правят възможна кражбата на художествен текст. Точно в това упреква Петко Славейков с неговите „Смешни календарчета и Любовни песни, откраднати целиком от сръбски и гръцки“ (в. Народний глас, г. VI, бр. 469 от 08. 03. 1884). И бърза да се разграничи – не толкова от своя някогашен учител, колкото от епохата, в която той е бил нужен като „баща на българската литература“ и „народен поет“:

Време е дошло, щото шашармата, която имаше цена и смисъл в една друга епоха, да отстъпи място на разумът и на истинските таланти (Вазов/Vazov Т. 19, 1979: 357).

На импулсивните опити за „народна“ експроприация Вазов реагира като гражданин на модерна европейска държава:

Това е една чиста кражба на частна собственост, която се преследва от законите на всички господства (Вазов/Vazov Т. 19, 1979: 146).

Преходът от „народен поет“ към Народен поет е официализиран през 1895 г. с институционалните механизми, които са притежание на модерната нация. Той обаче е започнал доста по-рано и пак с институционалната намеса на българската държава. Още първият владетел на Княжеството усеща държавностроителния потенциал на символичната функция Народен поет. През 1883 г. – по време на официална визита – той подарява на черногорския княз Никола не някоя свята реликва, а съчиненията на Вазов, събрани в „скъпоценна и твърде изящна подвързия“ (в. Съединение, г. I, бр. 16 от 14. 04. 1883 г.). Оценявайки символиката на жеста, направен от първия български княз², вестник „Съединение“, и също от институционална позиция, изразена в употребата на 1 л. мн. ч., заявява:

Като се радваме за заслуженото високо оценение, което се отдава на хубавите творения на талантливия г. Иван Вазов, ние желаем да ги видим час по-скоро

---

² Не само Князът разбира тази символика, тя очевидно е била част от мисленето на онази епоха, защото противниковият вестник „Кукуригу“ бързо излиза със своя версия на ценния подарък. Според него Батенберг взел със себе си не съчиненията на Вазов, ами „два екземпляра от брошурката на г. П. Р. Славейков „Последното ми ходение в София“, богато подвързана със златни кори“. Цит. по Михайлов 2016: 46.

събрани и напечатани в една колекция, за да може да си ги има всеки българин (Михайлов/Mihaylov 2016: 46).

Едва ли ще се учудим, че първото нещо, което прави Вазов, след като пристига от емиграция и сколасва да завърши първия вариант на романа „Под игото“, е да подготви издаването на своите събрани белетристични произведения – „Повести и разкази“ в три тома (1891-1893). Признанието не трябва да се очаква по маниера на старите времена: „да каже нявга народа“. В условията на една модерна държава то трябва да се провокира и доказва с актуални граждански жестове. Нацията има нужда от свой Наро-ден поет, но и поетът трябва да помогне на своята нация да го разпознае като Наро-ден. А Вазов има и самочувствието, и съзнанието на модерен национален творец.

Казвайки отново „модерен“, вече стигаме до необходимостта да посочим връзките между творчеството на Вазов и онзи вид културна модерност, който наричаме модернизъм. Забележително е по-горното изказване на Вазов:

Време е дошло щото шашармата, която имаше цена и смисъл в една друга епоха, да отстъпи място на разумът и на истинските таланти (Вазов/Vazov Т. 19, 1979: 357).

Тези думи са изречени през 1884 г. и са насочени пряко срещу Петко Славейков. Двайсет години по-късно не друг, ами синът на Петко повтаря същата теза за двете епохи, за двата вида литература в историята на българската култура. За пръв път в статийката „Поети“ (1902), той сблъсква „онази епоха“ с „нашите потребности“ днес – опозиция, която подробно ще обговори в голямата статия, симптоматично наречена „Българската литература преди и сега“. Тук вече Вазов се е оказал откъм страната на „старите“, в страната-преди, а синът Славейков мисли себе си в термините на „разумът и на истинските таланти“. Това обаче няма голямо значение, защото контрастното разделение си остава същото, заедно с потребността да се мисли развитието на българската литература в концептуално предположени опозиции. И не Пенчо Славейков, а Иван Вазов стои в началото на тази традиция; липсва му само фразата „млади и стари“.

Ще отида още крачка напред, като кажа, че Вазов е първият есенциален концептуалист в българската литература. Забелязва го д-р Кръстев, когато е 22-годишен и все още се възхищава от „Епопея на забравените“ и „Сливница“.

Онуй, що окрилява Вазова до гигантски полет, не е индивидуалната личност, а идеята, що се е възплътила в техний характер; пред нея скланя той глава, нея обожава.

И още по-ясно:

Той е идеалист не само в днешната, но и в античната, платоновата смисъл на думата – той се вдъхновява и живее от идеи, идеали³ (Кръстев/Krastev 1988a: 27, 28).

Нека да прехвърлим сега тези разсъждения към творчеството на Пенчо Славейков и да видим колко добре биха прилегнали те към цялата му поезия, писана в Лайпциг и публикувана в „Мисъл“, особено към т. нар. философски поеми. Механизмът на поетическото въображение работи еднакво при двамата: литературните герои придобиват художествена убедителност като елементи на някаква голяма картина, предначертана в нейната концептуална цялост. За Вазов (но и за Пенчо Славейков в „Кървавва песен“) тази цялост трябва да бъде озаглавена „България“. Но и там, където говорим за

---

³ През 1905 г. д-р Кръстев повтаря тезата си за концептуалния подход на Вазов, като я свързва и с неговите белетристични творби, давайки примери от „Под игото“: „грубо очертани, но щастливо концептирани типове: Боримечката, кака Гинка, Стефчов...“ (Кръстев/Krastev 1988a: 43).

началото на нашия модернизъм, т.е. във философската поезия на Пенчо Славейков, фигурите израстват в концептуалната рамка на популярното нищешанство – както и доколкото го разбира техният автор. Ще се въздържа да предложи за пример щедро обговорената (вече и документирано Вазова) статия „Осветление на българската поезия“, макар че в нея има твърдения, които могат да бъдат отнесени пряко към културно-естетическата програма на „Мисъл“. Вместо това ще прескоча още малко напред, за да потърся връзки с втората вълна на модернизма в българската литература, която познаваме като символизъм.

Трудно е да си представим по-голям бранител и строител на българския език от Иван Вазов – не само в неговото творчество, но и в поредица директни изяви в публицистиката и в обществената му дейност. Тази линия започва още в началото на 80-те години и продължава четири десетилетия, маркирана от жалони като стихотворенията „Българският език“, „Родната реч“, „Езикът наш“, разпръснати в различни стихосбирки от различни години. Вазов при това защитава възгледа, че тъкмо литературният, естетически обработен език трябва да легне в основата на книжовната норма. В същата година, в която написва „Българският език“, той публикува и статията „Българските грамматики“. Критикувайки нашите „невежествени граматикописатели“, той категорично твърди, че не те, а „талантите, писателите“ могат единствени да „формират езикът и да му дадат какъв-годе траен отпечатък“. Малко преди смъртта си Вазов повтаря същата теза:

Езикът е жив организъм. Той расте, развива се, видоизменява се. Навярно в бъдещите времена под усилията на големи таланти той ще се усъвършенствува повече, ще се облагороди [...] той ще носи печата, който му даде длетото на талантиливи майстори – от Ботйова до Яворова и Кирила Христов (Вазов/Vazov Т. 20, 1979: 477).

Година по-рано е направил равносметка на своите усилия, признавайки, че онези, които са се оказали най-близо до неговия идеал за развитие на българския език, които са го направили „гъвкав, преливен, ярък в звуковете си, разнообразен в интонациите си ... музикален“, са поетите модернисти, т.е. символистите от времето до Първата световна война:

Плеядата млади поети и повествователи, от Яворова до днес, ни дава една чиста българска реч [...] Само затова аз прощавам на модернистите поети – а сегашните, с малки изключения, са модернисти. Техният модернизъм рано или късно ще изфиряса ... но езикът им ще остане, скъпо достойние на бъдещите самобитни [...] поети (Вазов/Vazov Т. 20, 1979: 447-448).

И наистина, ако има произведения, достойни за характеристиката, дадена от самия него, то те принадлежат на творци като Яворов, Лилиев, Дебелянов... Яворов умира твърде рано, но други от символистите осъзнават своята връзка с Вазов. Запитан от Петко Тихолов какво даде Вазов на българската поезия, Лилиев отговаря:

Чувство за език – ясен, точен, извънредно живописен [...] Вазов постига самия дух на езика, неговото стилово богатство.

Гео Милев също не пести похвали, говорейки за усилията на Вазов:

Иван Вазов [...] създаде българския език, като го направи тъй пластичен, щото да може изрази всичките мисли и трептения на човешката душа (Милев/Milev 1988: 177).

Понякога просто забравяме, че Вазов и Лилиев, още повече Вазов и Яворов живеят в една и съща епоха, че модернизмът наистина може да „изфиряса“, но задачите и целите на тази епоха са били общи за тях.

И едно последно наблюдение искам да вметна, защото попада в линията на връзките, които направих дотук. И също така, защото моята приятелка проф. Красимира Даскалова, видна изследователка на историята на жените в България, ми каза, че в изложението си трябва да засегна някакъв джендър проблем. Помислих си, че това е лесна работа: стига ми да припомня повестта „Нора“ като първи антиеманципаторски, антибсенистки проект (както вече знаем, Вазов е неизлечим концептуалист). После обаче се сетих, че тъкмо той демонстрира склонност да представя възвишеното в женски форми: от плащещата Майка България през Музата и Вилата до Славата на България, изпълнена от Елена Снежина в драматизирания Пролог, с който се открива Народният театър през 1907 година. И все пак, имаме джендър проблем, защото нито Музата, нито Майката и Славата са точно жени. Те са женствено изразени проекции на мъжкото въображение от времето на късния романтизъм – ранния модернизъм и пряко напомнят за сецесионната подялба на женската „същност“ между ангел и демон, ефектно разиграна (и) от нашия символизъм.

Но не Яворов, а пак Вазов е в началото на тази традиция. Светът на негово поетическо въображение (или „царството на самодивите“) много отрано се оказва населен с два типа „жени“. От едната страна е лагерът на фигурите, вкупом наречени „девственници идеални“: нимфи, русалки, самодиви, една Вила-пътеводец, Музата-„ангел хранител“; от другата страна се тълпят няколко „стари юди“, „три орисници проклети ... пъклени създанья“ и задължителната прелъстителка във вид на сладострастна змеица. Липсват само жените – обикновени, ежедневни, непонятни жени, каквито можем да срещнем в творчеството на Евгения Димитрова, Вела Благоева и Ана Карима.

Спрях се толкова дълго върху генетичната връзка между Вазов и модернизма, не за да напъхам двете явления – като матрешки – едно в друго, а защото искам да подчертая може би най-важната особеност на българската литература от Освобождението до Първата световна война: нейната способност за културен синтез, специфичното умение да обединява в своята практика явления и процеси, които в други случаи са се развивали дълго и постепенно. С продължителността на своето дело Вазов е характерен пример, епитом на тази способност. Нещо от неговото творчество винаги може да бъде „първо“. Пак д-р Кръстев казва, преди 115 години:

Историческата роля, която се пада на един автор, зависи на първо място от историческия момент, в който случаят го е поставил да живее и да действа (Кръстев/Krastev 1988: 39).

Вазов е точният писател в точното време. Само си представете какво би правил подобен писател днес...

ЛИТЕРАТУРА

- Алексиев 2020: *Алексиев, Ив.* Отново за историята на разказа „Последният ден на XX век“ от Иван Вазов. – Тера фантастика, № 20, 129-145 (Aleksiev 2020: *Aleksiev, Iv.* Otnovo za istoriata na razkaza „Posledniyat den na XX vek“ ot Ivan Vazov. - Tera fantastika, Nr. 20, 129-145).
- Вазов 1979: *Вазов, Ив.* Събрани съчинения в 22 тома. София: Български писател. Том 19 (Vazov 1979: *Vazov, Iv.* Sabrani sachineniya v 22 toma. Sofia: Balgarski pisatel. Tom 19).

- Вазов 1979: *Вазов, Ив.* Нашият поетичен език. Събрани съчинения. Т. 20. София: Български писател, 475-477 (Vazov 1979: *Vazov, Iv.* Nashiyat poetichen ezik. Sabrani sachineniya. T. 20. Sofia: Balgarski pisatel, 475-477).
- Вазов 1979: *Вазов, Ив.* Един излет из сенките на нашия живот. Събрани съчинения. Т. 20 София: Български писател, 444-446 (Vazov 1979: *Vazov, Iv.* Edin izlet iz senkite na nashiya zivot. Sabrani sachineniya. T. 20, Sofia: Balgarski pisatel, 444-446).
- Кръстев 1988: *Д-р Кръстев, Кр.* Иван Вазов. Беседа, казана в Елена на 17 август 1905 г. В: Българската критика за Иван Вазов. София: Български писател, 37-48 (Krastev 1988: *D-r Krastev, Kr.* Ivan Vazov. In: Balgarskata kritika za Ivan Vazov. Sofia: Balgarski pisatel, 37-48).
- Кръстев 1988а: *Д-р Кръстев, Кр.* Иван Вазов. Етюди за стихотворната му поезия. -В: Българската критика за Иван Вазов. София: Български писател, 25-37 (Krastev 1988: *D-r Krastev, Kr.* Ivan Vazov, etyudi za stihotvornata mu poezia. In: Balgarskata kritika za Ivan Vazov. Sofia: Balgarski pisatel, 25-37).
- Милев 1988: *Гео Милев.* Иван Вазов. – В: Българската критика за Иван Вазов. София: Български писател, 176-178 (Milev 1988: *Geo Milev.* Ivan Vazov. -In: Balgarskata Kritik za Ivan Vazov, Sofia: Balgarski pisatel, 176-178).
- Михайлов 2016: *Михайлов, Д.* Иван Вазов. История. Поетика. Диалози. В. Търново: ДАР-РХ, 42-45 (Mihaylov 2016: *Mihaylov, D.* Ivan Vazov. Istoria. Poetika. Dialozi. V. Tarnovo: DAR-RH, 42-45).
- Радев 2002: *Радев, Ив.* Българската литература на XIX век. От анонимност към авторство. Велико Търново: Абагар, 207 (Radev 2002: *Radev, Iv.* Balgarskata literatura na XIX vek. Ot anonimnost kam avtorstvo. Veliko Tarnovo: Abagar, 207).
- Цанева 2012: *Цанева, М.* Иван Вазов. Изследвания и прочити. София: УИ „Св. Кл. Охридски“ (Tsaneva 2012: *Tsaneva, M.* Ivan Vazov. Izsledvaniya i prochiti. Sofia: UI „Sv. Kl. Ohridski“).